

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

*A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban**

A szentmise kialakulásáról, a szertartás menetéről, értelmezéséről bőven tájékozódhatunk a szakirodalomból.¹ A tridenti szertartású misében a pap a híveknek háttal misézett, latin nyelven. Az V. Pius pápa által 1570-ben kötelezően elrendelt római misekönyv (néhány változtatással²) a II. vatikáni zsinatig volt használatban. Az egyház liturgikus életének e központi dokumentuma meghatározta a szertartás rendjét, külsőségeit, de hogy a fenséges külső mögötti isteni titok mikor mennyire érintette/érintette meg a laikusokat, erről a szakirodalomban keveset olvashatunk. A liturgia szépsége, Isten köztünk való megjelenése felette áll az azt vonzóvá, széppé és érdekessé tenni akaró igyekezetünknek,³ s ez lehetővé teheti a misét celebráló pap és a laikus jelenlévők számára a misztériummal való találkozást. Évszázadok óta gyönyörűvé kristályosodott műalkotást szemlélhetnek a hívek, de hogy mikor mennyire voltak tájékozottak a szentmise eseménysorában, a kutatás még nem tisztázta.

A szentmisét celebráló pap szerepével jóval többet foglalkozik a szakirodalom, mint a hívő nép bevonásának kísérleteivel, a szentmise nagyszerűségének laikusokban való tudatosításával. A 20. századi liturgikus mozgalom⁴ előtti törekvésekről csak elvétve esik szó.

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport vezetője.

¹ Josef Andreas JUNGSMANN, *Missarum Sollemnia: Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, Wien, 1948¹, I–II; rövid magyar nyelvű változata: J. A. JUNGSMANN, *A szentmise*, ford. SÁNTHA Máté, Eisenstadt, Prugg Verlag, 1977; PÉTERY József, *A szentmise története*, Bp., Szent István Társulat, 1946²; Polycarpus RADÓ, *Enchiridion liturgicum*, Roma, 1966, I–II.

² 1570 után 1604-ig a misekönyv és a *Vulgata* egyeztetése történt meg, 1634-ben a rubrikák váltak áttekinthetőbbé, 1884-ben jelentősen ritkult a szentek száma a kalendárium-részben, 1906-ban a római graduálé új kiadása miseénekek reformját jelentette, néhány évvel később pedig a vasárnapi misék jobb érvényesülése érdekében a szentek ünnepeinek a csökkentésére került sor.

³ XVI. Benedek pápa 2007-ben Heiligenkreuzban arra figyelmeztetett, hogy ha csak ezzel törődünk, vége a liturgiának.

⁴ A mozgalom képviselői, például az osztrák Pius Parsch vagy a magyar Szunyogh Xavér Ferenc a 20. század első felében a liturgiát nemzeti nyelvű fordításokkal és teológiai kutatásokkal népszerűsítették.

Tanulmányomban magyarországi források felsorolásával kérdőjelezem meg azt az általános véleményt, hogy a tridenti zsinattól a II. vatikáni zsinatig tartó időszakban a latin mise „inkább a papság liturgiája volt, a nép legfeljebb csak éneklésével fejezte ki jelenlétét, az áldozatba való aktív bekapcsolódása hiányzott.”¹

Vajon a 17–18. századi egyházi rendelkezések, hitbuzgalmi művek, az egyre nagyobb számban megjelenő imádságos- és énekeskönyvek² mennyiben szorgalmazták a szentmise lényegéhez való közelebb kerülést, a szentmise cselekményébe való bekapcsolódást?

Jóllehet a tárgyalt korszakban sokféle szertartással (búcsúk, zarándoklatok, az oltárszentség szentmisén kívüli imádása: úrnapi körmenet, szentségimádás) találkozunk, a szentmise központi helye, a vásár- és ünnepnap mi-shallgatási kötelezettség végig megmaradt. A szentmise tanító részében a prédikáció előtt a pap a prédikálás nyelvén (magyarlakta területen magyarul) is felolvasta az evangéliumot. Az imakönyvek többségének, a 18. század közepe után mindegyikének, része volt a szentmiséhez készült fejezet. Mi volt ennek a tartalma? Tényleg annyira érdektelen és használaton kívüli fejezetek voltak ezek, hogy nem irányították a hívők figyelmét a lényegre? Mikor alakult ki (ha kialakult), miért alakult ki az a helyzet, hogy a hívek a szentmisén annak cselekményétől függetlenül imádkozgattak és énekelgettek? Ha ki tudjuk mutatni a hívek folyamatos és nagymértékű bekapcsolódási lehetőségét a szentmise cselekményébe, akkor kérdésünket valószínűleg így kell átfogalmaznunk: Mi volt az oka a helyenként és területenként, bizonyos időszakokban a szentmise iránt kétségtelenül kimutatható igénytelenségnek?

Gregor Rippel 1723-ban kiadott, 1754-ben magyarul is megjelent *Anyaszentegyháznak ceremóniái és szertartási* című művében azt állítja, hogy „A közembereknek, akik olvasni tudnak, a szentmisének magyarázása és annak titkai az imádságos könyvekben elégségesen megvannak: miképpen lehet nékik a szentmisét áhétatoson meghallgatniok, mindenik rész mit foglal magában, és mindenik része alatt minémű elmélkedésekben és imádságokban kell magokat foglalniok.”³

¹ *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, XIII, Bp., Szent István Társulat, 2008, 108.

² Az alábbiakban nem vizsgálom a katekizmusok, prédikációk, püspöki körlevelek ez irányú útmutatásait.

³ RIPPEL Gergely, *Anyaszent-egyháznak ceremóniái és szertartási*, ford. SZENT-ILLÓNAY József arbai püspök [...] nagyszombati plébános, Nagyszombat, 1754, 224.

A tridenti zsinat nyomán meginduló rekatolizáció Magyarországon hosszú ideig tartott, bőven egybeért a 18. század közepének megújulási folyamatával. Magyar nyelvű katolikus imakönyvek a 16–17. század fordulójától jelentek meg, egyre növekvő számban. A laikusok a szentmise eseményeihez kapcsolódó imákkal e kötetekben találkozhattak. Úgy vélem, ha még felirat is jelzi a könyvben, hogy a szentmise egy-egy mozzanatához kapcsolódó imáról van szó, s a következő kiadásokból, összeállításokból ezen imák nem tűntek el, akkor azokat imádkozhatták. A mise szinte minden részéhez imák, gyakran énekek kapcsolódtak, a mise cselekményének megfelelő tartalommal. A szentmiséhez kapcsolt imák száma általában harminc–negyven közötti volt, köztük természetesen gyakran a szentmise állandó részeinek (*Gloria, Credo* stb.) fordításaival. Ez azt jelenti, hogy a laikusok kezében olyan imakönyvek voltak/lehettek, amelyek segítségével bekapcsolódhattak a liturgikus cselekményekbe.

Az imakönyveket készítőik egyértelműen megfogalmazták szándékukat. Baranyi Pál jezsuita szerzetes 1700-ban kiadott *Lelki paradicsom*ából idézek: „A misehallgatásnak és kommunikálásnak gyümölcse többnyire attól függ, hogy miképpen járulsz hozzá. Ha azért, mintegy szokásból, némely közönséges imádságocskákat mondasz mise alatt, avagy communió előtt és utána is, kevés gyümölcsöt és lelki vigasztalást vészel abból.”⁴ „Intenciódat, avagy szándékodat foglald össze a papéval, azaz a pappal együtt mutasd bé az Istennek a szentmisét és így te is részes leszel a Krisztusnak szent testében és vérében.”⁵ „Mivelhogy a szentmise áldozatja a Krisztus Jézusnak a keresztfának oltárán lett véres áldozatjának eleven példája, azért igen hasznos a szentmise-hallgatás idején azokról elmélkedni, és a szentmisében szokott ceremóniákon, hogy mit jelentsenek.”⁶

Az általam bemutatott imakönyvek többsége folyamatosan kapható volt, általában a 20. század elejéig. Ha megvizsgáljuk a 18. századi könyvterjesztői jegyzékeket, állandó tételekként találkozunk velük. Ám az imakönyvek többsége elhasználódott, ezért megsemmisítették, máskor a halott mellé temették, ma csak kevés példányt sikerül találnunk. Az Országos Széchényi Könyvtár több évtizede folyó, hazai és külföldi könyvtárakra kiterjedő feltá-

⁴ BARANYI Pál, *Lelki paradicsom*, Nagyszombat, 1700, Sss r.

⁵ *Uo.*, Bbbb v.

⁶ *Uo.*, Zzz r.

ró munkájának eredményeként azonban a korábbi időszakoknál jóval kedvezőbb helyzetben vagyunk,⁷ a fennmaradt példányok digitalizálása is új lehetőséget teremt.

A 17. század elején a szentmiséhez Pázmány Péter,⁸ Ferenczffy Lőrinc,⁹ Kopcsányi Márton¹⁰ imádságoskönyvei, az *Útitárs* című kötet¹¹ egyaránt közöltek szentmiseimádságokat. Néhol ez azonos a szentmisében elhangzó latin szöveggel, másutt tartalmilag kapcsolódik ahhoz. Időben előre haladva nemcsak a miseimádságokat közlő imakönyvek száma, hanem a közölt imádságok mennyisége is növekedett.

1680-ban Kiss István jezsuita szerzetes, Báthory Zsófia fejedelemszony végrendeletének eleget téve, Bécsben *Három szép imádságos könyvecske* címmel adott ki reprezentatív kötetet,¹² amelyben a szentmiséről 35 egészlapon metszet és imádságok találhatóak. A kinyitott könyv bal oldalán közös keretbe komponált metszetek a szentmise egyes részeit (és a felső harmadban annak Jézus életéből vett előképeit) ábrázolják, mindkettőhöz címirat társul. A két rész közt tartalmi, prefigurációs kapcsolat van. Például az alább látható képen a pap áldozás utáni imája, felette a feltámadás jelenete látható.

A kinyitott könyv jobb oldalán az adott szentmiserészhez kapcsolt könyörgés áll latinul és magyarul. Irodalmi művekben az egyházatyáktól kezdve gyakori volt az előképekkel élés. Jézus szenvedéstörténetének a szentmiséhez társításai olyanok, mint az ószövetségi előképek újszövetségre utalásai a középkori kéziratos és nyomtatott *Biblia pauperum*okban, a *Speculum humanae salvationis*ban és a *Concordiae caritatis*ban. Az ott kialakult motívumrendszert

⁷ Ma is akadnak leírásokból ismert kiadványok, amelyeket nem sikerült azonosítanunk. *A szentmise ájtatos hallgatásának módja* vagy *A szentmise áldozatja* című képeskönyvek bizonyára a *Lelki kincs* (esetleg csak a szentmisére vonatkozó részének) kiadásai, de hogy a Nagyszombatban 1771-ben nyomtatott *Kétszeri imádságnak. Azaz a szentmise szolgálatja alatt* (12rét, 6 krajcár) címmel jelzett munka milyen kiadvány, nem tudjuk.

⁸ *Imádságos könyv*, Bécs, 1606¹. (Pázmány *Imádságos könyvének* kiadásairól lásd: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004*, összeáll. ADONYI Judit, MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely, Bibliográfiák – Katalógusok, 1), 23–33.)

⁹ *Imádságos könyvecske magyar nyelven*, Prága, 1615.

¹⁰ *Keresztényen imádságos könyvecske*, Bécs, 1622².

¹¹ *Úti-társ*, Pozsony, 1639¹.

¹² *Három szép imádságos könyvecske. Az első régen németből magyarrá fordítottat. A második Szűz Mária örökkévalóságának haynala. Az harmadik A szentséges misebeli áldozatnak felséges titkai.* Melyet a nagy jóemlékezetű Báthori Sophia fejedelem asszony költségével nyomtattak, Bécs, Joh. Jacob Kürner, 1680. 8r, 365, [7] l. (RMK I. 1241b.)

követi imakönyvünk is. Előfordul a szentmise 14 képsoros Jézus életére vonatkoztatása is. Mindkét tipologikus változatot helyeselték az imakönyvkészítők.

Bécs, 1680

Nagyszombat, 1755

„Isten előtt is sokkal kellemetesebb a Krisztusnak keserves szenvedéséről, haláláról, vagy szentséges életéről elmélkedni, hogysémm bujdosó elmével az olvasót vagy más imádságokat is elmondani.”¹³

Krisztus kereszttáldozatának ábrázolásai és az ószövetségi előképek éppúgy a szentmise mélyebb megértését szolgálták, mint a hozzájuk kapcsolódó rövid imádságok. E szemlélődést segítik gyakran a szentáldozás utáni, középkori eredetű imák. De a könyv 17. századi első kiadása is érezte, hogy nem minden tulajdonos mélyed el ennyire a jelenvalóvá tett eseményekben, ezért a képsorozat előtt választási lehetőséget kap a könyv használója:

¹³ RIPPEL, *i. m.*, 189.

„imádkozhatol olvasón is”. Ez az „engedélyadás” másutt is előfordul.¹⁴ A 19. század elejéig állandóan kapható volt a *Mindenkor magával hordozandó lelki kincs, melyből miképpen kellésék ájtatosan hallani a Szent Misét, és maga mindennapi ájtatosságát végbe vinni, kitetszik* című (vagy némileg eltérő címváltozatú) kiadvány, melynek 1718-ból Kassáról, 1719-ből Nagyszombatból ismerünk kiadását, aztán sűrűn megjelent Nagyszombatban, Kassán, Kolozsvárott, majd másutt, még a 20. században is.

A szentmise tipologikus ábrázolása metszetekkel kísértén vagy a metszetek elhagyásával, bizonyára annak keresett volta miatt, gyakorivá vált 18–19. századi imakönyveinkben. Huszonnyolc 1718 és 1908 közötti kiadást sikerült kézbe vennem, ennek több mint fele képekkel díszített. A nagyszombati 1755-ben megjelent metszetsor felső harmadában ószövetségi előképekkel egészült ki mindegyik metszet. (Ilyen metszetsort közölt 1764-ben a budai Landerer-nyomda is.)

A 19. század közepétől a korábban külön keretben ábrázolt bibliai jelekkel oltárképeken találkozunk. A pesti egyetemi nyomda 1824-ben közölte nyomdai díszzeit, amelyben szintén szerepel egy metszetsor.¹⁵ Ebben a nyomdában volt szedő, majd autodidakta réz- és fametsző is Hederich Frigyes, akinek az 1802-ben jegyzett metszetsorát a váci nyomda 1845-ben, az 1808-ben jegyzettet pedig a pesti Trattner nyomda 1854-ben használta.¹⁶

Gyakoriak az olyan imádságos könyvek is, amelyek a prefigurációs metszetek nélkül közlik a metszetek melletti magyar nyelvű imákat (könyörgéseket). 1710-ből és 1711-ből maradt ránk a nagyszombati nyomdából Báthory Zsófia imádságos könyve. Metszetek nélkül találhatjuk a könyörgéssort Baranyi Pál már említett könyvében,¹⁷ Pongrácz Eszter először Nagyszombatban 1719-ben kiadott *Arany koronájában*.¹⁸

¹⁴ Pl. PONGRÁCZ Eszter, *Arany korona*, Nagyszombat, 1719, 101: „Ha pedig csak az Olvasón akarsz szentmise alatt imádkozni, mondd el elébb ezt az imádságot a szent áldozatnak gyümölcsös voltáért. Mennybéli Atya Úristen, áldlak téged és szent nevedet magasztalom a népek között [...]”

¹⁵ *Verzierungen in Abgüssen für die Pressen der Königlichen Ungarischen Universitäts-Buchdruckerey*, Ofen, 1824, nr. 261–294.

¹⁶ PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig*, Bp., Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951, 138. – A képeket lásd a következő lapon.

¹⁷ BARANYI, *i. m.*, Yyy2 r–Zzz2 v.

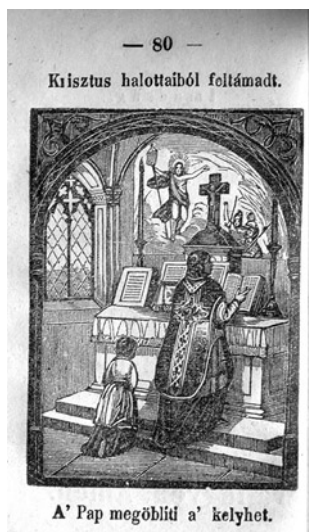
¹⁸ PONGRÁCZ, *i. m.*, 94–101.

Vác, Plessel, 1845. (Hederich, 1802)

Pest, Trattner-Károlyi, 1854. (Hederich, 1808)

Pest, Bucsánszky, 1853.

Verzierungen in Abgüssen für die Pressen der königlichen ungarischen Universitäts-Buchdruckerey, Ofen, 1824, nr. 291.

Sajátos, hogy egy-egy imakönyv egyéb jellemzői hatással vannak a szentmiséhez kapcsolt imádságokra is. Például a *Lenkötelecske* című kötetből több 18. századi kiadást ismerünk. A ferencesek kordás társulatainak kiadványáról van szó, benne a szentmiséhez Szent Mechtild és Szent Gertrúd műveiből kapcsolódnak misztikus imarészletek és magyarázatok.¹⁹ A középkori misztikus imádságok anyanyelvi imakönyveinkben új életre keltek, és gyakran megjelentek, miként azt Martin von Cochem 1681-től magyarul is sok kiadást megért összeállítása és az abból más imakönyvekbe átvándorló imádságok tanúsítják.²⁰

Néhány imádságos könyv csak a 18. század közepén fogadta magába (a reggeli imák utáni helyen) a szentmiséhez kapcsolt imasorozatot. A *Lelki fegyverház* című kötetnek több kiadása volt már a 17. században, a szentmiseimádságok betoldásaival azonban a ma hozzáférhető példányokban csak 1769-től találkozunk. A magyarul először 1701-ben kiadott Jézus Szíve társulati kötetben, a *Jó illatú rózsás kert*ben 1748-tól vannak miseimák, azokat valószínűleg az *Útitárs* című kötetből vették át. Mindezek a kötetek az 1700-as évektől két évszázadon át jelentettek lelki táplálékot a magyar ajkú katolikus hívőknek.

Az olvasni tudó ember a szentmise tanító részének változó szövegeihez is hozzájuthatott. A 17. század elejétől gyakran megjelentek prédikációs kötetekben, sőt külön, esetleg rövid elmélkedések kíséretében a vásár- és ünnepnapi perikopák magyar szövegei, 1642-től ezek már a nagybójtai napok szentírási szövegeit is tartalmazzák, s követik a római liturgia rendjét. A perikopa-fordítások megjelenésének gyakorisága (néha latin–magyar változatban) azt bizonyítja, hogy volt arra igény.

¹⁹ Például a 136., „Szerelmes Uram Jézus Krisztus, a te édes szívednek szerelmiért [...]” kezdetű *Könyörgés Krisztus Urunkhoz az Úr magadhoz vétele előtti imához* fűzött magyarázat: „Egy üdöben áldozás előtt, kérlette Szent Gertrudis Urunktól, mit nyert volna azon könyörgések által, melyekkel néki esedezett, hogy szentséges testét illendőképpen szállítsa szívébe? Megfelelt Urunk: azt nyerted, hogy az egész mennybéli seregem előtt gyönyörűséges szép rózsává változtál. L. 3. Cap. 34. Szent Mechtildis pedig mikor készülne az Úr vételeihez, könyörgési közt megjelent Urunk, és az ő imádságát szívébe aranyba foglalva lenni mutatta. Lib. 3. Cap. 21.” *Len-kötelecske, azaz Serafikus Sz. Ferencz Atyánk Magyar-Országgi Bóldog-Arszszonyi Provinciában el-terjedett Korda-Viselő Atyafiak Congregációjának Reguláit, vagyis Rendtartását [...] Búcsúit, némelly lelki ájtatosságokat, azon Korda-viselésnek eredetét, folyamattját, más szép tanításokat maghában foglaló könyvecske [...] Pater Sebestyén Pankl [...] engedelmével, Győr, Strebig Gergely János, [1749], 101.*

²⁰ A *Gertrudenburg* 1681-ben jelent meg először magyarul Ágoston Péter fordításában *Mennyei követei [...]* címmel, a 18. században a kötet új kiadásainak címe: *A két atyafi szent szűzek, Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve.*

A 17. század végi egyház- és liturgiátörténeti kutatások nyomán Európába gyakoribbá váltak a szentmisével kapcsolatos kiadványok. A Rómában meglehetősen nagy létszámban tanuló magyarországi papok találkozhattak Giuseppe Maria Tomasi teatinus szerzetes, bíboros (Tomasi Szent József, † 1713), jeles liturgiátörténész liturgiát ismertető és megújító eredményeivel.²¹ Zsoltárkiadását, amelytől papjai számára a zsolozsma imádkozásának elmékedő megértését remélte, Esterházy Imre az esztergomi papok számára 1735-ben megjelentette. A zsoltárokból laikusok számára Tomasi által összeállított imádságokat Esterházy érsek magyarul adatta ki.²² Domenico Passionei bécsi nuncius szorgalmazta a deáktilanok számára Tomasi szentmiséről szóló rövid oktatásának kiadásait. A kötet magyar fordítása német nyelvből készült, 1754-ben Bécsben jelent meg.²³ Tartalma a szentmise részeinek sorrendjében fordítás vagy jól illeszkedő könyörgés, rövid ima. Van a kötetcskében egy egészen rövid imákból álló, mischallgatáshoz ajánlott „rövid summa” „különbféle indulatokban”.

Az iskolázottság növekedésével egyre jelentősebb azoknak a laikusoknak a száma, akiknek műveltsége lehetővé tette, sőt igényük követelte a liturgiának pontos követését. Pierre Le Brun oratoriumbéli pap 1726-ban franciául kiadott misemagyarázatait és fordítását²⁴ 1740-ban olaszra fordítva adta közre Antonio Maria Donado teatinus szerzetes,²⁵ a kiadványt Lodovico Antonio Muratori a Magyarországon is nagy hatást gyakorló *Della regolata divozione*

²¹ *Psalterium cum Canticis versibus prisco more distinctum argumentis et orationibus vetustis novaque literali explanatione brevissima dilucidatum*, ed. Josephus Maria THOMASI, editio tertia ad usum cleri Dioecesis Strigoniensis [cum *Dissertatione de Psalmis* ab Jacobo Benigno BOSSUET], Vienna Austriae, Monath, 1735.

²² *A' Zsoltárokból összegyűjtött imádságok*, melyeket régenten ki-bocsátott Cardinalis Josef Maria TOMMASI, mostan pedig a' keresztény hívek ajtosságának gyarapítására és lelkek vigasztalására szokott nyelvünken rendbe vetettetett és [...] Esterhazi Imre esztergami érsek rendeléséül be-nyomtattatott, Nagy-Szombatban, az Akadémiai bötűkkel, 1735.

²³ THOMÁSI József, *Rövid oktatás, mellyel kiki taníttatik, miképpen kellésék a szent mise áldozatott, lelki képpen, és az anyaszentegyháznak szándéka szerént hasznosan meg halgatni*, először olasz nyelven kibotsáttatott [...] most pedig németből magyarra fordítottatott Fr. ZERÉNYI Stanislaus által, Bécs, Özv. Schilgin Mária Eva, 1764. Az olasz eredeti: *Breve instruzione del modo di assistere fruttuosamente al santo sacrificio della Messa [...]*, Roma, 1710¹.

²⁴ *Explication literale, historique et dogmatique des prieres et des ceremonies de la messe, suivant les anciens auteurs, et les monumens de toutes les eglises du monde chretien avec des dissertations et des notes sur les endroits difficiles, et sur l'origine des rits*, par le R. P. R. Pierre LE BRUN, I, Paris, 1726.

²⁵ *Spiegazione letterale, storica e dogmatica delle preci e delle cerimonie della messa* del m. r. p. Pietro LE BRUN [...] tradotta in italiano da d. Antonmaria DONADO c. r., I, Verona, 1740.

című, 1747-ben megjelent lelkiségi művében előzményként említette. Muratori e fontos munkája magyarországiak számára latinul is megjelent, Sélyei Nagy Ignác pedig püspöke, Koller Ignác megbízásából magyarra fordította (1763-ban jelent meg). A latin fordítás fő terjesztője Klimó György pécsi püspök volt.²⁶ Barkóczy Ferenc esztergomi érsek környezetéből is ránk maradt ugyanezen műnek egy kéziratos magyar fordítása. Nagy Ignác később, székesfehérvári püspökként imakönyvkiadásába az általa fordított, szentmiséről szóló fejezeteket behelyezte.²⁷ Muratori művében leszögezte, hogy a keresztény ember életének központjában a *Szentírásnak* és a szentmisének kell állnia. A szentmise eseménysorát, történetét, imáit a szentmisén részt vevő deáktalan híveknek is ismerniük kell. (Anyanyelvre fordítva közé is tette a szentmise teljes szövegét, a Vízkereszt utáni 5. vasárnap propriumával. Az egyes részekhez alapos magyarázatot fűzött.) Művének 16. fejezete a laikusok szentmisében való részesüléséről szól. A közölt szövegek bizonyítékok arra, hogy a jelen lévő hívek a pappal egyetemben viszik végbe az áldozatot. „Egyedül a consecratio (átváltoztatás) az a rész, amely csupán a papot illeti, senkinek sincsen egyébnek hatalma avagy hathatós ereje, hogy az kenyeret és bort az Isten szavainak erejével felszentelje.” Muratorinál mintegy elvi megalapozását olvashatjuk az általunk vázolt folyamatnak: fontos, hogy a laikusok a szentmisének ne csak hallgatói, ne csak a szentmisén jelen lévő, ott saját jámborságukkal elfoglalt személyek legyenek, hanem a liturgiát értő és annak eseményeit átélő személyek.

A 18. század második felében megjelentek a szentmise cselekményét végigkövető miseénekek. A *Jertek, keresztény hívek, az Istent dicsérni* első ismert magyar nyelvű előfordulása 1746,²⁸ az *Ím, arcunkra borulunké* 1785.²⁹ Perikopális olvasmányénekekből is sok jelent meg, de nem terjedtek el.³⁰

²⁶ SZELESTEI N. László, *Klimó György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében = Klimó György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva, SZILÁGYI Mariann, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 2011, 70–85.

²⁷ *A' kereszténynek ájtatossága, és hitbéli tanúsága, melyben rövideden meg-magyaráztatik minden, a' mi az idvességre szükséges*, Posony, Landerer, 1789, 21–105: Muratori művének 14–19. fejezetei.

²⁸ *A' Jézus Társaságából való szerzetes papok által Magyar-Országban tartandó apostoli missziók' alkalmazhatóságával össze-gyűlt hívektől ének vagy fel-szóval mondatni szokott Áhítatosság*, mellyet a Nagy-Győri keresztény áhítatos híveknek istenes költségével azon Jesus Társaságából lévő pap újonnan ki-nyomtatott, Győr, Streibig, 1746. (Az éneklés ideje: A mise kezdése, Gloria,

Nem hagyhatjuk ki szemlénkből Leonard Goffine premontrei szerzetest (1648–1719), akinek *Handpostille*ként kiadott művét az 1700-as és 1800-as évek világi hívek számára írt missaléjaként emlegetik. Az először 1690-ben kiadott mű³¹ magyarul Csánky Gábor piarista szerzetes fordításában jelent meg a 18. század végén,³² a 19–20. században új fordításban, többszöri igazítással adták ki gyakran.³³ A kötet a vasár- és ünnepnap i szentmisék változó szövegeihez ad kimerítő magyarázatokat egyszerű, érthető nyelven, gyakorlati tanácsokkal, útmutatásokkal. A könyv az olvasni tudó cselédes gazdák számára készült, általában kérdés-felelet formájú, különösen német és osztrák területeken, valamint a Kárpát-medencében vált igazi népkönyvvé.³⁴ Az első és második kötet (az első *De sanctis*, a második *De tempore*) felépítésében szereplő állandó rovatok: szentmise kezdetére adott magyarázat (szenteknél a szent életéről, anyaszentegyháznak könyörgése, epistola szövege és magyarázata, evangélium szövege és postilla, befejező könyörgés. Gyakran előfordulnak betoldott hasznos tanulságok és erkölcsi oktatás. A harmadik kötet³⁵ imádságos könyv, benne külön fejezet tartalmazza *A keresztény katolikusok isteni szent áldozatjának magyarsága* címmel a szentmise állandó részeinek fordítását és magyarázását. E kötettel vált mintegy teljessé a „nép-

Evangelium, Credo, Úrfelmutatás után, Pater noster, Agnus Dei, Domine non sum dignus, a mise vége.)

²⁹ *Énekek könyve szükséges litániákkal és imádságokkal a' Magyar Keresztény Katolika Anyaszentegyház szolgálatjára* Székes Fejérvári Püspökségben, Pest, Landerer, 1785. (Az éneklés ideje: Introitus, Gloria, Evangelium, Credo, Offertorium, Sanctus, Úrfelmutatás után, Communionio, Ite missa est/utolsó áldás.)

³⁰ Ilyen énekeket találunk az előző jegyzetben leírt *Énekek könyvében*; Szentmihályi Mihálynál (*Egyházi énekes könyv*, Eger, 1797–1798); Bozóki Mihálynál (*Katolikus kar-béli kótás énekes könyv*, Vác, 1797).

³¹ Leonhard GOFFINE, *Handpostille oder Christkatholische Unterrichtungen auf alle Sonn- und Feyer-Tagen des ganzen Jahrs*, Mainz, Grünewald, 1690.

³² Leonhard GOFFINE, *Apostoli és evangéliumi tudományra oktató könyv*, ford. CSÁNKI Gábor, I–II, Pest, Trattner, 1790–1793. (Új kiadás: 1822–1823.)

³³ *Katolikus oktató és épületes könyv* címmel 1852-ben, 1871-ben, 1887-ben, 1895-ben, 1902-ben, 1928-ban.

³⁴ Vö. FÉNYI Ottó, *Egy elfelejtett premontrei közkezdvelt népkönyve: Goffine Lénárd Oktató és épületes könyve*, Gödöllő, 1944. (Különlenyomat a Jászóvári Premontrei Kanonkrend gödöllői Szent Norbert Gimnáziuma 1943–44. évkönyvéből.)

³⁵ Leonhard GOFFINE, *Keresztény embernek mindennapi kézi eszköze, vagyis [...] Goffine úrnak [...] oktató könyvének harmadik része: Imádságos-könyv*, ford. CSÁNKY Gábor kegyes iskolabéli pap, Kolosvárat, Hochmeister Márton, 1798.

könyv”, ezzel a kor egyéb imádságos könyveivel együtt segített abban, „hogya a deáktalan nép maga nyelvén is az áldozó pappal annál kellemetesebben bémutathassa Isten Ő Szent Felségének az ő lelki áldozatját”. „A Goffiné” a szentmise állandó részei mellett annak az említett változó részeit is anyanyelven közli, népszerű tanítás és magyarázatok kíséretében. A szentmise néhány változó tartalmú énekelt részéhez (introitus, collecta, graduale) ide illő imádság áll.

Az 1800 utáni imakönyveket rendszeresen nem vizsgáltam. Megjegyzem azonban, hogy a reformkor nagyon népszerű imakönyve, a *Magyar kis officium* a Szentháromságról teljes misét ad magyarul, a propriumot az ordináriumba illesztve.³⁶

A barokk korszak imakönyveiben a szentmise szövegéhez illeszkedő könyörgések, imádságok, képi ábrázolások a laikusok szentmiseáldozatba való bekapcsolódását segítették. Nagyon jellemzően fogalmaz egy 18. század második feléből ránk maradt kéziratos imádságos könyv, amelynek „előjáró beszéd”-éből idézek: „A szentmise-áldozat alatt való imádságok [...] felgerjesztik az embereknek akarátját [...]; mivelhogy a mennyben uralkodó Krisztus Jézusnak szentséges személye ezáltal magát e földön jelen állítja, és mink ezen emberré lett Istent az oltáriszentségnek színe alatt elrejtve szeminkkel látjuk és a mi szánkkal esszük, akit a mennyei boldog lelkek színről színre látnak a mennyországban.”³⁷ Ebben az imakönyvben a szentmise tanító része alatt a hét egyes napjain más-más téma kerül sorra. Csütörtökön például a mennyei boldogságnak kívánása, pénteken Jézus Krisztus szenvedése és halála.

A szentmise eseményeihez kapcsolt imák, fordítások, parafrázisok, képi ábrázolások, énekek éppúgy, mint a szentmise latin szövegének fordítása törekvés arra, hogy az említett föld és mennyország közötti kapcsolatot, Jézus Krisztus áldozatát átélhetővé tegyék. A modern ember a felvilágosodás előtti vallásos érzésfolyammal nehezen boldogul. Dolgozatomban én is elsősorban a szentmise-magyarázatokkal, az ún. tridenti latin misét megértetni akaró szándékokkal foglalkoztam. Mégis gyakran állt el lélegzetem: a

³⁶ *Magyar kis Officium, avagy: mindennapi ájtatos gyakorlások, melyekben minden időre alkalmaztatott imádságok és énekek találhatók.* 1822 és 1855 közöttől 12 kiadásból találunk példányt.

³⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Oct. Hung. 112. ff. 2, 3.

földről égbe vágyódó, szentmiséhez kapcsolt szövegek és képek sok lelki és irodalmi örömmel ajándékoztak meg.

Végezetül a tanulmányom elején feltett kérdésre kell válaszolnom. A laikusok számára kiadott és azok által életben tartott imádságos könyvekből a 17–18. századi laikus kellő mértékű segítséget kaphatott a szentmisén való részvételhez.